

[Batı'da Mesnevî'den Yapılan İlk] Çeviriler, Şerhler, Uyarlamalar ve Esinlenmeler*

Prof. Dr. Franklin Lewis
Çeviren: İsmail Güleç**

[Batı'da Mesnevî'den Yapılan İlk] Çeviriler, Şerhler, Uyarlamalar ve Esinlenmeler

Mevlana Celaleddin Rumi İslam dünyasındaki en büyük mutasavvıflardan biridir. O Batılı alim Arberry tarafından "insanlık tarihindeki en büyük mistik şair" olarak ilan edilmişti. Ve son yıllarda, özellikle A.B.D.'de kitabı en satılan şairlerden biri oldu. Bu makalede yazar, Rumi'nin kitaplarının nasıl ve ne zaman Batılı dillere tercüme edildiğini açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler Mevlana Celaleddin Rumi, Fars Edebiyatı, İslam tasavvufu, Mesnevi, Divan-ı Kebir

Early Translations, Exegesis, Adaptations and Influences of Mathnawi in the West

Mawlana Jalaluddin Rumi was one of the greatest Muslim saints and mystics. He has been hailed by Arberry, a Western scholar as "surely the greatest mystical poet in the history of mankind." Recently, particularly in the United States, Rumi has become the best-selling poet. In this article, author tries to explain how and when Rumi's works were translated into the Western languages.

Key Words Mawlana Jalaluddin Rumi, Persian Literature, Islamic mysticism, Mathnawi, Divan-ı Kabir

* Bu yazı, Franklin Lewis'ın, *Rûmî, Past and Present, East and West The Life Teaching and Poetry of Jelal al-Din Rûmî* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2000) başlıklı çalışmasının 14 bölümünün (ss 564-580) tercümesidir. Kitap hakkında daha fazla bilgi için bk. George Lane, "Rûmî, Past and Present, East and West The Life Teaching and Poetry of Jelal al-Din Rûmî", *SOAS*, LXIV/2 (2001), ss. 270-271, Gudrun Schubert, "Franklin Lewis, Rûmî, Past and Present, East and West The Life Teaching and Poetry of Jelal al-Din Rûmî", *Journal of Islamic Studies*, XII/2 (May 2001), ss. 189-191, Osman Nuri Küçük, "Rûmî, Past and Present, East and West The Life Teaching and Poetry of Jelal al-Din Rûmî" *Tasavvuf İlim ve Akademik Araştırma Dergisi*, 12 (Ocak-Haziran 2004), s. 332-336.

** Dr. İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
tiryakizade@yahoo.com

I. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tercüme-yi dikkatli ve titiz bir şekilde okuyan ve kimi hatalarımı düzeltten meslektaşım Dr. Mehmet Zeren'e teşekkür ederim.

Başlangıçta

Fars edebiyatının Avrupa dillerine ilk çevirileri, hümanist ahlakı aydınlanmacı ruhunda paylaştığı görülen Voltaire [1694-1778] ve Emerson gibi düşünürlerin hayranlık timsali, Rûmî'nin çağdaşı Sadi'den (ö. 1242) yapıldı. Fakat, aslında Avrupalı muhayyilesinde (imgeleminde) yer bulan ilk İranlı şair, Sir William Jones (1746-94) tarafından İngiliz halkına sunulan Hafız'dı (ö. 1390). Jones, Arapça ve Farsça'yı, 19 yaşında Althorp Lordu Earl Spencer'in özel hocası olmayı kabul edip ayrılmadan önce, Oxford'ta iken, George Gentius'un (1618-87) Sadi'nin Farsça eserlerinin Latince tercümesini, Franziscek Meninski'nin (1623-98) sözlüğünün yardımıyla okuyarak öğrendi.¹

Jones "Hafız'ın Farsça bir şarkısı"nın yorumlu çevirisinin sonunda, "basit çalışmasının" "cesurca ilerlemesini" dilemiştir ve aslında Hafız tercümelemeleri çalışmalarının oluşmasına ilham vererek de öyle olmuştur. 1801 yılı itibarıyla çeşitli İngilizce çevirmenler tarafından yapılmış Hafız *Divân*'ının tercümelerinin sayısı beşten az değilken, Rûmî Britanya'da henüz neredeyse bilinmiyordu. Şarkiyatçı Jones 1773'te Samuel Johnson'un meşhur kulübünün yirmi üyesinden biri ve 1780'de başkanı oldu. O burada, iki haftada bir Cuma günü Richard Sheridan, Edward Gibbon ve Adam Smith gibi alimlerle bir araya geldi. Böylece Jones, iyi bir dil bilgini olduğu kadar (Hint-Avrupa dilleri arasındaki akrabalık ilişkisini keşfetmekle ün kazanmıştı) bir edebiyat adamı ve de 1784'te Bengal Royal Asiatic Society'nin kurucusu olarak İngiltere'de iyice tanındı. Jones'un yaptığı, Goethe'nin *West-östlicher Divan*'ının sonunda çok büyük övgüler alan Farsça şiir çevirilerden, gerek Robert Southay ve Thomas Moore gibi şairlerin notlarında gerekse Shelley ve Tennyson tarafından yapılan referanslarda bahsedilir oldu (AOE 82). Jones'un çevirileri aracılığıyla İran şiiri, 19. asır İngiliz edebiyatını büyük ölçüde etkiledi.

Jones, Asiatic Society'de Kasım 1791'de, Rûmî'nin *Mesnevi*'sinin İngilizce'ye, belki de onun herhangi bir Avrupa diline ilk tercümesi olan mısralarıyla başlayan "İranlıların ve Hintlilerin mistik şiiri üzerine" adlı bir ders verdi. Hafız'ınki kadar çok dikkat çekemese de Jones'un Rûmî'den alıntıları sonunda 1794 yılında çıkan *Asiatick Researches*'in sayfalarında basıldı:

*Hear, how yon reed in sadly pleasing tales
Deperted bliss and present woe bewails'
"With me, from native banks untimely torn,*

¹ Lord Teignmouth, *Memoirs of the Life, Writings, and Correspondence of Sir William Jones* (Philadelphia W M Poyntell. 1805), 34-5. Gentius'un Sadi'den yaptığı çeviri ve yayına hazırladığı eseri 1651 yılında, *Musladını Sadi Rosarium politicum, sive, Amoenum sortis humanae theatrum de Parsico in Latinum versum* adıyla yayınlandı

*Love-warbling youths and soft-ey'd virgins mourn
O' Let the heart, by fatal absence rent,
Feel what I sing, and bleed when I lament''**

[Mesnevî'nin f. cildinin ilk üç beyti]²

Rumca konuşuyor musunuz?

Kısa bir süre sonra, Jacques van Wallenbourg (1763-1806) adında bir Avusturyalı diplomat, Türkçe mütercim olarak İstanbul'a gönderildi. Görünüşte, her ne kadar diplomatik tercümelere daha çok Farsça şiirden hoşlanmış olsa da, karşılaştığı Mevlevîlerin maneviyatlarının çok açık bir şekilde etkisiyle *Mesnevî* üzerine çalışmalara başladı. O, Farsça şiir metinlerini yayına hazırladı ve ortaya yeni bir şey koymayan ama sadakatin dilin doğallığına aykırı sonuçlar yaratmış olabileceği yerlerde, mensur şerh ile birlikte titiz bir şekilde hazırlanmış, güvenilir olarak bilinen Fransızca tercüme tamamladı. Maalesef, onun emekleri yayınlanmadan ve çocukları tarafından korunamadan 1799 yılında Pera'daki bir yangında yok oldu. Bu kaza olmasaydı, Rûmî'nin Fransa'daki etkisi XIX. yüzyılın ilk dönemlerinin geri kalan kısmında belki Hafız'la rekabet edecekti. Fransız halkı, F. Baudry'nin *Mesnevî*'de geçen Musa ve Çoban hikayesini tanıtan makalesinin 1857'de bir dergide ("Moise et le Chevrier", *Magazine Pittoresque*, 242) yayınlanmasına kadar adetâ Rûmî'yi tanımadı.

Mevlana'nın lirik şiirleri için, Fransız okuyucular neredeyse yüz yıl kadar Âsaf Hâlet Çelebi'nin (1907-1958) 1909'dan sonra Mevlevîlerin başı olan ve Mevlana'nın soyundan gelen Veled Çelebi Efendi [İzbudak, 1869-1953] tarafından yayınlanan *Rubâiyyât*'ın 1894 baskısından doğrudan yaptığı Rûmî'nin rubâilerinin çevirisini beklemek zorunda kaldılar. 1646 dörtlüğün olduğu bu baskı, İstanbul'da *Ahtar* gazetesinde Farsça olarak yayınlandı. Kendisi sürrealist bir şair olan Asaf Halet Çelebi, Fransız okuyuculara tanıtmak için özellikle uygun olduğunu düşündüğü 276 rubai seçti ve onları *Roubâ Oyat* adıyla Fransızca yayınladı (Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient, 1950). Yazar aynı zamanda Rûmî'nin hayatını, şahsiyetini, Türk kültüründe Mevlevî dervişlerinin yerini anlatan bir kitap da yazdı: *Mevlânâ ve Mevlevîlik* (İstanbul: Nurgök Mat., 1957 [ikinci baskı, Ankara: Hece, 2002])

Gazellere gelecek olursak; Pierre Robin Mevlana'nın gazellerinden on dört tanesini Nicholson'un İngilizce baskısından yaptığı Fransızca çeviriyi, *Cahiers du Sud* adlı bir dergide çıkan makalesinde (41, Ağustos 1955) yayınladı. Mahin

* Mesnevî'nin I. cildinin ilk üç beyti (ç n)

² *The Collected Works of Sir William Jones*, yay haz. Garland Cannon. 13 c (New York: New York University Pres, 1993), 4 230-1

Tajadod, Nahal Tajadod ve Jean-Claude Carrière'in müşterek tercümesi, notlar ve bir önsözle birlikte yüzden fazla gazel, *Connaissance de l'Orient* serisinden çıkan *Le Livre de Chams de Tabriz: cent poèmes*, (Paris: Gallimord, 1993) adıyla muhalled bir cilt halinde yakın bir geçmişte yayınlandı. Rûmî, ancak 1970'lerde, Vitray-Meyerovitch'in yaptığı bir çok tercüme ile geniş bir şekilde Fransız okuyucuların ulaşabileceği duruma geldi.

Almanca'daki Rûmî

Rûmî, Batı'da ilk önce Almanca konuşan insanların muhayyilelerinde yer buldu. 1807 yılında Ortodoğu'dan Viyana'ya dönen Avusturyalı diplomat Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856) 1809'dan 1814'e kadar şarkiyat araştırmaları dergisi *Fundgruben des Orients*'i yayınlamaya başlamıştı. Hammer-Purgstall, Valentin Freiherr von Hussard'ı, dergisinde Rûmî hakkında yazı yazmaya ve ondan birkaç şiir tercüme etmeye teşvik etti. 1812'de dikkatinin Hafız'a çevrilmesinden sonra Hammer-Purgstall, Rûmî'nin *Mesnevi*'sinden ve *Divân-ı Şems*'inden 70 pasajla birlikte Alman halkına takdim edilen etkileyici İran edebiyatı tarihi *Geschichte der schönen Redekünste Persiens*'i (Viyana 1818) yazdı. İngiltere'de sufi şair olarak Hafız ve hatta Hayyam'ı düşünen bir çok geç dönem okuyucusundan farklı olarak, Hammer-Purgstall Rûmî'nin mistik anlayışının merkezi ile Hafız'ın insanla ilgili düşünceleri arasındaki farkı anladı. Hammer-Purgstall'ın idrak ettiği gibi, Hafız gibi şairlerin lirizmi onlara ay ve güneşten daha fazlasını anlamaya gerçekten izin vermiş ise de, Rûmî, zaman ve mekanın üzerinde maneviyatın kanatlarıyla ve sonsuzluk öncesinin ötelere doğru uçtu. Rûmî "sufilerin hekîmi Doğunun en büyük mistik şairi" idi ve onun *Mesnevi*'si "bütün sûfilerin el kitabı" idi.

Hammer-Purgstall'in kitaplarını okuyarak Fars şiirinden ilham almış meşhur filozof şair Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) adetâ İran şairlerinin ruhunun Almanca'ya uyarlanması gibi olan eseri *West-östlicher Divan*'ı ("Doğu ve Batı şiirleri") 1819'da yazdı. Fakat Rûmî, Hafız'da ilgileneceği çok daha fazla şeyler bulan Goethe'yi çok etkilememişti. Goethe, Rûmî'ye sadece onun Batı-Doğulu diyalogunda bir çift beytine (yer verir) ve şiire ilâve ettiği kapsamlı açıklamada Rûmî'nin teolojisini, bir anlamda Panteizm öğretisi olan hikâye, efsane, fıkra ve anekdotlardan oluşturduğu birbiriyle bağı olmayan yamalı bir bohça olarak görür ve ele alıp üzerinde düşünmeye değer bulmaz.

Goethe'nin düşünmemesine rağmen, bir çok Alman şiirini yayınlamış olan Friedrich Rückert (1788-1866) Rûmî'nin sözlerini sınıflandırdı ve Viyana'da Hammer-Purgstall'la birlikte, 1819 yılında az sayıda fakat tam tercüme olmayan çok güzel Almanca şiirlerle birlikte *Divan-ı Şems*'teki şiirlerin muhtevasının ve biçiminin esas alındığı *Ghaselen*'i yazarak Farsça üzerinde çalıştı. Bu

şairlerden *Taschenbuch fur Damen* (Tübingen: Cotta, 1821) isimli eserinde yayınlanan kırk iki tanesi, *Mystische Ghaselen nach Dschelaleddin Rûmî der Perser* (Hamburg: Lerchenfeld, 1927) adıyla yeniden 150 adet tıpkıbasım olarak ve yine *Kunst und Altertum* dergisinin Goethe'nin övgülerine mazhar olan sayısında *Östliche Rosen* (Laipzig, 1822) yayınlandı.

Şiirsel başarı bakımından Rückert'sin çevirileri, İranlı bilgin Hermann Ethé'nin daha sonra neredeyse şiirsel biçimden ve duyarlılıktan yoksunlukla çok kötü olarak tanımlayacağı Hammer-Purgstal'in çevirilerini çok geride bırakmıştır. Öte yandan Rückert'in şiirleri Hegel gibi filozofların ve Franz Schubert ve bir çok bestekarla birlikte Rückert'in şiirlerini müziklerine koymuş Richard Strauss gibi müzisyenlerin hayranlığını kazanmıştı. Berlin ve Erlangen Üniversitelerine Doğu dilleri profesörü olmak üzere gitmiş olan Rückert, hocası Hammer-Purgstal ve kendi şiirlerinin daha önceki tercümelerine dayanarak 1836 yılında, şiir tarzında uyarlamalardan oluşan daha çok bir gazel koleksiyonu olan çalışmasını ortaya koydu. Ayrıca Hammer-Purgstall da, Rûmî'nin benzer uyarlamalarında yapıldığı gibi kendi uzun *Mesnevî*'sini yazarken İslâm sembolizminden ve Rûmî'den ilham almıştı.³ Hammer-Purgstall, 1835 yılında Kahire'de basılmış olan *Mesnevî*'nin Türkçe şerhini [Ankaravî şerhi] esas alarak, 1851'de *Mesnevî* üzerine çok başarılı bir çalışma yaptı.

Rückert (ve Goethe'den) ilham alan daha sonraki çevirmenler arasında 1820 Ağustosunda kendi kendine Farsça öğretmeye başlayan şair August Graf von Platen'i (1796-1835) sayabiliriz. Platen, birkaç hafta sonra Rückert'i görmeye Ebern'e gitti ve ertesi yıl, 1821'de kendi *Ghaselen* (Gazel) külliyyatını neşretti. Platen bir şair olarak biçim ve şekil konusuyla özellikle ilgilendi. Bu muhtemelen gazel formunu kendisine ne kadar uygun bulmuş olduğunun göstergesidir, ki sadece 8 sone yazmışken, 150'nin üzerinde gazel yazmıştır. Böylece Rûmî, Hafız'la birlikte yeni Alman şiirinin biçiminin teşekkülünde müteessir olmuştur.⁴

Bu çeviriler, özellikle Rûmî'nin 75 gazelini, Farsça metin, notlar ve Almanca tercümesiyle birlikte "İranlıların en büyük mistik şairi Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin

³ Rumi'nin Almaca çevirilerini ana hatlarını görmek için Bk. Schimmel, *Triumphal Sun* (ScT 388-92) Rückert'in çalışmalarını iki ciltte toplayarak neşreden (*Ausgewählte Werke*, 1987) Schimmel onları ayrıca kendisinin *Orientalische Dichtung in der Übersetzung Friedrich Rückerts* (Bremen Schunemann, 1963) eserinde de tahlil eder. O aynı zamanda *Die Welt des Islams*'da (15, 1874) yayınlanan "Ein unbekanntes Werk Joseph von Hammer-Purgstalls" (Hammer-Purgstall'ın bilinmeyen bir eseri) başlıklı bir makale ile de katkıda bulunur. Hatmut Bobzin'in *August Graf von Platen Leben, Work, Wirkung*'de, ed. H. Bobzin ve G. Och, 104-21 (Paderborn. Ferdinand Schöningh, 1998) "Platen und Rückert im Gespräch über Hafis" başlıklı bölümde Schimmel tarafından verilen ayrıntılar ve tarihlerin düzeltmelerine dikkat ediniz.

⁴ Bk. Hülya Naciye Ünlu, "Form, Gehalt und Symbolik des orientalischen Ghasels in der deutschen Dichtung" (Ph D Dissertatiom, University of Michigan, 1989). Ayrıca bk. Ursula Wertheim, *Von Tasso zu Hafis* (Berlin Rütten & Loening, 1965) ve Bobzin, "Platen and Rückert," 108-9.

Divân”ından seçerek *Auswahl aus den Divanen des grössten mystischen Dichters Persiens, Mevlana Dschelaleddin Rûmî* (Vienna: Mechitaristen-Congregations-Buchhandlung, 1838) başlığı altında yayınlayan Avusturyalı şarkıyâzıcı Vincenz von Rosenzweig-Schwannau’nu etkiledi. Rosenzweig-Schwannau çok güzel ve ahenkli bir tercüme yapmasına rağmen, Nicholson yayına hazırlamada ve açıklamalarda çok basit hatalar yapması bakımından onu kusurlu buldu.

Yaklaşık 90 yıl sonra, “Büyük bahçedeki çocuk ve Merlin’in büyüü” gibi başlıklarla bir çok şiir kitabı yayınlayan Hanns Meinke (1884-1974) Rückert’inkini ve diğer Almanca çevirileri esas alarak Rûmî’nin gazellerinin yeni bir versiyonunu oluşturdu. Schimmel’in, onun aynı zamanda arkadaşlarına dağıttığı el yazısıyla yazılmış ve “delice aşk ve tam teslim oluşunda samimi ve mümin” (ScT 395) şeklinde tanımladığı şerh edilmiş şiir nüshalarını geri almasına rağmen, 1926’da sadece 490 adet *Chymische Hochzeit Merlins und Rûmîs; sufische Ghaselen aus dem Diwan-ı Schems-i Tabrizi Dschelal-Ed-Din Rûmîs* (Chemnitz: W. Adam) başlığını verdiği 31 sayfalık bir kitapçık yayınladı. Edebiyat eleştirmeni ve şair Ernst Bertram (1884-1957) erken dönem Almanca çevirilerinde esas dayanak olarak kabul ettiği, Schimmel’in de (ScY 395) “Rûmî’nin şiirlerinin bazılarındaki derin ve güçlü ahengi” diye başarılı bir şekilde Almancalaştırma olarak tanımladığı, *Persische Spruchgedichte* (Laipzig: Insel, 1944, 2nd ed., Wiesbaden, 1949) isimli, Farsça şiirlerin uyarlaması konusundaki eserini takdim etti. Bertram, 1922’den İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar Cologne’de Alman dili profesörü olarak hizmet etti. O, kendisinin bir çok şiir kitabına ilaveten, mühim şairlerden Hofmannsthal (1907), Stefan George (1908), Nietzsche’nin mitolojisi (1918), Adalbert Stifter’in romanları ve Shakespeare (1951) üzerine araştırmalarını yayınladı. 1933’de Thomas Mann ve Friedrich Gundolf’un kitaplarının Nazilerce yakılmasını her ne kadar şahsi olarak protesto etmişse de, Müttefik kuvvetlerin Nazilik karşıtı programının bir parçası olarak diğer akademik personelle birlikte, görevlerinden alındı.

Akademik kariyerinin ilk başlarında, bir çok kitabında ve makalesinde Rûmî’nin Alman edebiyatındaki etkisi üzerinde duran Annemarie Schimmel (1922-[2003]) “Rûmî’nin felsefesi ışığında” kaleme aldığı kendi gazel ve rubailerini de içeren *Lied der Rohrflöte* (“Kamışın Şarkısı”, 1948) isimli kitabını neşretti. Bir Türk-İsviçre mimarı ve Zürih şehri planlamacısı olan Ernst Egli (1893-1974) yaşamının sonlarına doğru, Rûmî’nin şiirlerinden ilhamla yazılan Almanca beyitlerin küçük bir koleksiyonu olan “Derviş Dansları” *Derwisch Tanze* (Meilen: Magica-Verlag, 1973) isimli kitabı yayınladı. Rûmî’nin şiirlerini konu edinen bir çok akademik makalesi olan, İsviçreli akademisyen Johann Christoph Bürgel, Rûmî’nin gazelleri ve rubailerinin bir koleksiyonunu şerhiyle birlikte kulağa hoş gelen kafiyeli Almanca beyitleri “Işık ve Dönenler” *Licht und Reigen* (Bern and Frankfurt: Herbert Long, Peter Long, 1974, Farsça’nın

Mirası Serisi Fars Edebiyatın Şaheserleri) ve “Kalpten Gelen İmgelem: 100 Rubai” *Dschalaluddin Rûmî: Traumbild des Herzens: Hundert Vierzeiler* (Zürich: Manesse, 1993) başlıkları altında yayınladı. Yaşamının büyük bir kısmını İran dışında geçiren ve şiirlerini Almanca yazan İran doğumlu bir aristokrat olan Cyrus Atabay (1929-96) bunlara *Divan*'dan farklı yeni tercümeleri, ve sanatçı Winfred Gaul tarafından çizilmiş grafik resimler ve denemelerle desteklenmiş küçük çaplı bir eser olan “Tebriz'den doğan bir güneş” *Die Sone von Tebriz: Gediche, Aufzeichnungen und Reden* (Dusseldorf: Eremiten, 1988) kitabını ilave etti. Gunther G. Wolf, Nicholson'un [neşrettiği] *Divan-ı Şems*'ten seçerek oluşturduğu *Selected Poems*'in Almanca tercümesi olan “Aşkın Ateşi” *Flammen der Liebe* (Heidelberg, 1988) adlı eseri ‘Hermes Yayınlarının Saf Coşkun Şiirler’ serisinde yayınladı.

Rückert'in 1912 Stuttgart baskısında ve Hammer-Purgstall'in Rûmî'si şair ve eşsiz çizer Karl Thylmann'ın (1888-1916) tarafından yapılan sanatsal çalışmalarla birlikte yayınlanan *Ghaselen der Dschelal-eddin Rûmî*'de ve Rückert'in “Bin yolda gönül akışının denizi” başlığı altında yeniden yayınlanan “Gazeller” *Das Meer des Herzens geht in tausend Wogen* baskılarında görülebileceği gibi 19. yüzyıl çevirileri Avrupa'ya ilham vermeye devam ederler (Frankfurt: Dağyeli, 1988). Avusturya Bilimler Akademisi, İran İslam Cumhuriyeti kültür ataşesinin desteğiyle, Rûmî'nin “mistik aşk şarkılarından” oluşan bir başka koleksiyonu Almanca ve Farsça karşılıklı iki sütun halinde yayınladı. Bu aynı derecede romantik başlığın altında “Tek başına seven hiç kimse” adıyla devam eder ve iki Avusturyalı İranistin, Rosenzweig-Schwannau'nun çalışmasının yeniden basma ve Graz'da öğretmenlik yapan Uto von Melzer'in (1881-1961) evvelki yayınlanmamış tercümelerini tanıtma çabaları sergiler. Bu tercüme Monica Hutterstrasser tarafından karşılaştırılarak okundu ve gözden geçirilip düzeltildi ve Nusretullah Restiger tarafından *Nie ist wer liebt allein: mystische Liebeslieder aus dem Diwan-ı şams von Maulana Galaluddin Rûmî* (Graz: Leykam, 1994) adıyla redakte edilerek yayımlandı.

İran şiirinin coşkusu Alman şair ve okuyucuları büyülemiş iken, *Mesnevî*'nin hikayeleri yeteri kadar tanınmıyordu. George Rosen (1820-91) isimli Alman diplomat dikkatini ve ilgisini *Mesnevî*'nin birinci cildinin üçte birini (vv. 1-1371) Almanca'ya manzum tercüme etmeye hasretti. Rosen, yeryüzünde çok az insanın ömrünün kahhar ekseriyetini *Mesnevî*'nin tamamını tercüme etmeye adanmayı isteyebileceğini düşündüğünden, her bir bölümünün farklı estetik değer taşıdığı için saygı duyduğu bir eserin, sadece yaklaşık yüzde beşini tercüme etmekte kendisini mazur gördü. *Mesnevî*'nin ilk mütercimleri ile karşılaştırıldığında Rosen, doğruluğundan daha ziyade anlamını ilettiğinden dolayı kendisini orijinal metne sadık kalmaya mecbur hissetmedi. Onun “*Mesnevî* veya Rû-

mî'den beyitler" anlamındaki *Mesnevi oder Doppelverse des Scheich Mevlânâ Dschalâladdân Rûmî* isimli eseri ilk defa az sayıda yayınlandı (Laipzig: Vogel, 1849) ve daha sonra yeniden Almanca konuşanlar için Farsça'nın gramerini yazmanın yanı sıra, babasının diplomatlık mesleğini ve şarkiyatçılığını devam ettiren oğlu Friedrich Rosen'in (1865-1935) yazdığı bir girişle birlikte 1913'te yayınlandı. Walter von der Porten (d. 1880) oldukça serbest Almanca'ya tercüme ettiği "Ney Kitabından" anlamına gelen *Aus dem Rohrflötenbuch des Scheich Dschelal ed-Din Rûmî* (Hallarau: J. Hegner, 1930) adlı kitabını yayınladı. Çok yakınlarda, Gisela Wendt *Mesnevi*'den seçilmiş hikayelerinin Almanca tercümesini *Die Flucht nach Hindustan und andere Geschichten aus dem Mathnawi Dschelal ed-Din Rûmî* (Amsterdam: Castrum Peregrini, 1989) başlığı altında, Rûmî'nin birinci ciltten rubailerini ilave ederek *Dschelal ed-Din Rûmî Vierzeiler* (1981) isimli eserini aynı yayıncı ile birlikte yayınladı. Yorulmak bilmeyen Annemarie Schimmel de, *Mesnevi*'den hikayelerden oluşan bir seçkiyi fasih Almanca'ya *Das Mathnawi: Ausgewählte Geschichten* (Basle: Sphinx, 1994) adıyla nazmen tercüme etti.

İngilizce Konuşulan Dünyada Rûmî

On Dokuzuncu Asır

Farsça lirik şiir, 1840'larda aşkın (transcendental) biçimde görüldüğü yeni dünyaya (Amerika) doğrudan Alman romantizminin kanatlarında geçirildi. Ralph Waldo Emerson (1803-82) Fars edebiyatı ile ilk olarak Hammer-Purgstel, Goethe ve Rückert'in Almanca tercümeleriyle karşılaştı ve onu Hint felsefesi ve edebiyatı ile birlikte Amerikalı okumuş-yazmışlara tanıtmaya başladı. Amerikalı şairler Walt Whitman [1819-1892] ve Emily Dickinson'ın [1830-1886] değişimlerin yolunun taşlarını döşemesine (güzergahların belirlenmesine) ek olarak, Emerson Avrupalı olmayan felsefe ve şiirlerle ilgilenen Amerikalıların bu konuda şekillenmelerine yardım etti. 1847'nin başlarında bir dergide Emerson, "İyi bir akademisyen Aristo, Hafız ve Rabelais'i Amerikan tarihinin hepsinde bulacaktır." sözüyle aşk imgeleminin (transcendental visions) yabancı felsefe tarzını doğallaştırıp, özelliklerini nasıl tamamen İngilizceleştirdiğini gösterir (*The Journal and Miscellaneous Notebooks*, 10:35).

Boston'da Allah'ın bir olduğuna inanan bir papazın ailesinden gelen Emerson, on dördünde Harvard Koleji'ne kaydını yaptırdı ve İlahiyat Fakültesi'ne devam etti. Emerson, 1829 yılında papaz olarak atanmasına rağmen, Hıristiyanlık hakkındaki şüphelerinden dolayı 1832 yılında papazlıktan istifa etti. Halk öğretmeni olarak kariyerine devam etti ve doğanın ve insanın ilahi göstergeleri-

nin benzeri olarak kimliğini saptayan felsefeyi geliştiren bir doğa üstü kulüp (Transcendental Club) kurdu. Amerikan kültür dergilerinin en çok sözü dinlenen editörü olarak, *The Dial* onun şöhretini aynı zamanda Avrupa'ya yaydı ve Avrupa'ya her gidişinde, Coloridge, Wordsworth ve Carlyle gibi, İngiliz edebiyatının önde gelen isimleriyle görüştü. Emerson aynı zamanda Amerikalı abolisyonistlerin* en önemli isimlerinden biri olmuştu.

Emerson, 1846 yılında Hammer-Purgstall'ın, *Geschichte der schönen Redekünste Persiens* isimli Hafız tercümesinden bir kopya elde etti. Emerson özellikle Hafız'ı çok beğendi. Sadi'yi de (o 1865'te yayınlanan Sadi tercümesi için bir önsöz yazmıştır) beğendi. Bununla beraber, Hammer-Purgstall'da okumuş olduğu Enverî, Nizâmî, İbn-i Yemin ve diğer şairlerden de kısa şiirler tercüme etti. Emerson'un beyit tercümeleri Hammer-Purgstall'ı çok yakından takip etmesinden dolayı Farsça'sını da epeyce yakından takip eder. Emerson'un, *May Day* (1867) isimli eserinde Hammer-Purgstall'ın Rûmî'ye atfettiği bir şiir yer aldı. Fakat bu şiiri yanlışlıkla Hilâlî adına kaydetti. Ölümünden sonrasına kadar müsveddeleri yayınlanmayan Emerson, Rûmî'den atıf yapmaksızın "Ruh (The Soul)" gibi bir kaç mısra tercüme etmişti.⁵

*I am the falcon of the spirit world
Escaped out of the highest heaven
Who out of desire of the hunt
Am fallen into earthly form
Of the Mount of Kafu m I the Simorg
Whom the net of Being holds imprisoned
Of Paradise am I the Peacock
Who has escaped from his nest*

Emerson'un kendi şiiri başlangıçta olumlu eleştiriler almasına rağmen, 1880'lerden itibaren eleştirel beğeniler azalmaya başlamıştı. Buna rağmen, onun bir çok Hafız tercümeleri hâlâ sonraki tercümelerle karşılaştırıldığında beğeniler okunur.

1856'da Edward Byles Cowell (1826-1903), samimi arkadaşı Edward FitzGerald'a (1809-83), belki de onun İngiliz edebiyatı tarihinde *King James Bible* dışındaki en başarılı tercümesi olacak olan *The Rubâiyyât of Omar Khayyam* (Ömer Hayam Rubaileri) isimli kitabını yazmasına yol gösterecek Farsça yazma nüshayı ve uzman yardımını temin etti. Hayyam'ın dini inanışlarını onaylamayan Cowell, aynı şekilde FitzGerald'e tanıttığı Rûmî'ye fitrî olarak daha fazla eğilim gösterdi. Fitzgerald, Cowell'a 1848 Ocak ayında, *People's*

* Yasakların ve cezaların (kolelik gibi) kalkmasını isteyenlere verilen isim. (ç. n)

⁵ Emerson, *Collected Poems and Translations* (Library of America, 1994), 495

Journal'da (d:355-8) Cowell'in *Mesnevî* üzerine yazdığı yazıdan çok hoşlandığını belirten bir mektup yazdı. Fakat, makalede ele alınan Yahudi efsanelerinin ikinci bölümünü tamamen izlemediğini ve Cowell'in bir şeyler atlayıp atlama-
dığını merak eder. FitzGerald, Bayan Cowell'e 1851'in Martında yazdığı bir mektupta, Cowell'in Rum ve Çinli ressamların hikayesinin tercüme ve yorumları üzerine, Çinlilerin resminin Rumların duvarında aksettirilip aksettirilmediğini, "veya Doğa'nın yüzünün, bir obskura kamerası gibi yapıp yapmadığını?" düşünerek bazı kafa karışıklıkları olduğunu itiraf eder.

Onların neredeyse otuz yıllık mektuplaşmalarında FitzGerald, *Mesnevî*'yi, hiç olmazsa ilk on sekiz beyti tercüme etmesi konusunda, Cowell'e defalarca yalvardı ve rica etti. FitzGerald samimiyetle Câmî'yi ve Sâdî'yi daha iyi bilmesine rağmen, 1857'de Celaleddin'in kendisi için pek önem taşımadığını itiraf etti ve Cowell'dan daha iyi bildiği Almanca tercümelerinde Celelettin'in şiir sanatından etkilenmedi. FitzGerald bununla birlikte *Mesnevî*'nin önemini farkına vardı ve bunu 1861'in Aralığında Cowell'a söyledi:

Yer kabuğundaki çatlaklarda kaynayan sulardaki kabarcıklar gibi sadece ne yapabilirim, oysa sen, titiz ve hatasız araştırmacılığınla, şair gibi devamlı süren bir etki bırakabilirsin. Celaleddin hakkındaki görüşüm ise, çok iyi bir çalışma olabilecek seçmeler olmadıkça onu yayınlamana gerek olmadığı yönündedir. Fakat belki de bazı seçmeleri tercüme etmede fayda var.

1862 Aralığında yeniden Sanskritçe üzerine çalışmalar yapan Cowell'e bir mektup yazdı:

Günün birinde yeniden Farsça'yla bir çocuk oyunu gibi uğraşacaksın, fakat ben hâlâ *Mesnevî*'yi on. . .enden istediğim gibi, yani İngiliz okuyucuların büyük bir çoğunluğunun onunla ilgileneceğinden emin olduğum bir özetini çevirmeni isterim. Bana öyle geliyor ki, her gün yarım gününü ona ayırarak, çok yakında bunun üstesinden geleceksin. Bu Farsça'dan İngilizce'ye tercüme edilmesini en çok istediğimiz iştir.

FitzGerald, 1870 yılına gelindiğinde farkına vardı ki Cowell'in, muhtemelen belki de çok değerli bir tercüme olabilecek ve şimdiye kadar tercüme edilmemiş bir Farsça kitap için, asla boş vakti olmayacaktı. FitzGerald şöyle diyor:

Gerçekten *Mesnevî*'yi tercüme etmelisin. Fakat yapmayacağını tahmin ediyorum. O birisi tarafından tercüme edilmeli. 20 sene önce senin rehberliğinde kendi el yazımla deneyebilirdim. Ancak şimdi hepsi geride kaldı.

O, bununla birlikte Cowell'i *Mesnevî*'nin bir özet tercümesini yapması işine kibarca teşvik etmeye devam etti. Cowell her ne kadar özet fikrine katılmasa da, *Mesnevî*'nin tamamını tercüme etmek çok büyük bir işti. FitzGerald ona 11 Şubat 1875'te şöyle yazıyordu:

Sanıyorum, bizim için tercüme etmelisin, özetlemelisin diye söylenmede ısrar ettiğim *Mesnevî* üzerine bir göz atmış olmalıydım. Fakat senin görüşünü asla değiştiremeyeceğim.⁶

Sonunda, ne FitzGerald, ne de Cowell Rûmî için zaman buldular. Fakat başka bir akademisyen Sir James William Redhouse (1811-92) bu zamanı buldu. Çalışmalarında Osmanlı Türkçesi sözlükçüsü olarak çok iyi tanınan Redhouse, zaman zaman, mesela Nasiruddin Şah'ın Avrupa hakkındaki seyahat konferansını (travelog) tercüme ederek Farsça çalışırdı. Redhouse, muhtemelen Türkiye'deki Mevlevilerin tesiriyle Rûmî'den etkilenmiş oldu. Yetmiş yaşında iken İngilizce'de *Mesnevî*'nin ilk geniş tercümesini yayınladı: Rûmî'nin altı ciltlik şaheserinin birinci cildi. Redhouse'un zamanında, kitabın içindekiler bölümünde başlıklar akıllıca tanımlanmıştı: *The Mesnevî of Mevlânâ (our Lord) Jelau'd-Din, Muhammed, Er-Rûmî. Book the first. Together with some account of the life and acts of the Author, of his ancestors, and of his descendants; illustrated by a selection of characteristic anecdotes, as collected by their historian, Mevlânâ Shemsu'd-Din Ahmed, El-Eflâkî, el-Arifî* (London: Trubner, 1881) Eflâkî'nin ermişlerin hayat hikayelerinin yer aldığı eserinden [*Menâkibu'l-Arifîn*] uzun alıntılarının yer aldığı 135 sayfalık giriş belki de, Eflâkî'nin, Rûmî hakkındaki biyografik bilgilerin tarihi kaynağı olarak Batılı akademisyenler arasında kullanılması bu eserin mertebesini yücelttiği gibi bu kısmın, kitapta şiirlerin yer aldığı bölümden (290 sayfa), daha etkili olduğunu bile kanıtladı.

Bu özetlenmiş Eflâkî tercümesi, Şemseddin Ahmed Eflâkî'nin *Legends of the Sufis: Selected Anecdots from the Work Entitled The Acts of the Adepts (Menâkibu'l-ârifîn)* isimli eseri olarak bir kaç kere gözden geçirildi. Kingston (London, 1965) ve daha sonra çağdaş sufi şeyhi İdris Şah tarafından yazılmış bir önsözün yer aldığı Theosophical Publishing House (1976) yayınevleri tarafından yeniden yayınlandı. Redhouse'u takip eden İdris Şah, daha sonra Eflâkî'den yaptığı tercümelemlerden oluşan yeni bir seçkiyi *The Hundred Tales of Wisdom: Life, Teaching, and Miracles of Jalaludin Rûmî from Aflaki's Munaqib, together with certain important stories from Rûmî's Works* (London: Octagon, 1978) adıyla hazırladı. Bu yayın, Redhouse'un *Legends of The Sufis*'nin son zamanlarda İspanyolca'ya *Leyendas de los sufies: historias de la vida y enseñanzas de Rûmî* (Madrid: EDAF, 1997) adıyla tercüme edilen versiyonunun yerini alamadı. Redhouse'un, eserini [Batı'da] Arap-Fars yazısının transliterasyonu için tek bir sistem benimsenmesinden önce yazdığı göz önünde tutulmalıdır. Bir Ottomanist olarak onun metodunda, Farsça isimlerin sık sık Türkçe

⁶ *Letters of Edward FitzGerald*, ed Alfred and Annabelle Terhune (Princeton: Princeton University Pres. 1980), 1Ç 594, 2 25, 50, 122, 135, 157, 172, 261, 15, 465, 569, 571; 3: 20, 78, 262, 321, 404, 406, 477, 551, 667.

telaffuz edilmesinden dolayı [eserlerdeki] bir çok imla şekillerinin modern kullanımla uyumsuzluk göstermekte olduğu unutulmamalıdır.

Redhouse'un *Mesnevî* tercümesine gelince, şiirleştirme konusunda acizliğini bizzat kendisinin ifade etmesine rağmen, o geleneksel şiir ölçüsünde ve kafiyesinde bir şiir ortaya koymak için sadece şiir yazma yeteneğini gerekli gördü. Eğer ses yetersizliğinin vezin olarak muadilinin mevcut olduğunu düşünürsek, Redhouse kusurluydu. Bu durum hatalı okuyuşa zemin hazırlar ve Redhouse'un Farsça mistik şiiri kavrayışı her zaman mananın çok doğru bir şekilde verilmesi işinin üstesinden geldiğini göstermez. Fakat bütün bunlar onun *Mesnevî*'nin herhangi bir cildinin devam eden ilk tercümesiydi ve bu uğraş şiirle ilgisinin oluşmasına yardım etti.

30 yıl sonra, Redhouse'un okuyucularından biri, Cambridge'in birincisi ve daha sonra Londra Üniversitesinde Farsça profesörü olan Charles Edward Wilson (1858-1938) İngiliz okuyucular için *Mesnevî*'nin daha fazlasını tercüme etmeye karar verdi. C. E. Wilson'ın *The Masnavi, by Jalâlû'd-Din Rûmî. Book II (translated for the first time from the Persian into prose, with a commentary)* isimli, Farsça'sına doğru ve güzel bir İngilizce düzyazı koymakla Redhouse'un problemlerini çözen çalışması, birinci cildi tercüme, ikinci cildi şerh olarak Londra'da Probsthain'in Ortadoğu serisinde 1910'da basıldı. Nicholson tercüme üzerine çalışırken, "sağlam" ve "titizlikle çalışma" ilkeleriyle "güvenilir selef" olarak övdüğü Wilson'la ara sıra çalışmayı bozan hükümlerdeki düzeltilmesi gereken garip hatalar ve yanlışlar bulmasına rağmen onun tercüme çalışmasını müzakere etti. Nicholson'ın kendi tercüme ve şerhini, Wilson'un daha iyi olan tenkitli metnini esas alarak tamamlamasına rağmen, yine de Wilson'ın II. cildi güvenilir rehber olarak kalır. Rûmî'nin ölümün 700. anma töreninden kısa bir süre sonra Pakistan'da yeniden yayınlandı (Karaçi: Indus, 1976).

Günümüze dek, *Mesnevî*'nin bir çok İngiliz okuyucusu ilk önce E. H. Whinfield'in çok başarılı özet tercümesiyle karşılaştı. Edward Henry Whinfield (1836-1922) Farsça mistik şiir konusunda, 1880'de, Şebüsterî'nin sûfî öğretinin özü olan *Gülşen-i Râz*'dan (Sırlar bahçesi) beyitleri tercüme etmiş olmakla çok tecrübeli ve bilgiliydi. O, aynı zamanda İranlı büyük alim Mirza Muhammed Kazvinî ile de, sufizm üzerindeki Grek etkisini açıklayan bir girişin bulunduğu Câmî'nin [ö. 1492] sufilik üzerine yazılmış olan *Levâ'ih* isimli eserinin tercüme ve baskısını hazırladı.

Whinfield haklı olarak Rûmî'nin mistisizminin doktrinselden daha çok deneysel olduğunu gözlemledi. Onun 330 sayfalık özet tercümesi, *Mesnevî*'nin yaklaşık 25.500 beytinden seçilen tipik ve zevk-i selimi yansıtan 3500 beyitlik seçme sunar. Her hangi bir kasıt olmamakla birlikte, onun göz önünde tuttuğu, Rûmî'ye ait olmayan Farsça metnin kritik edilmemiş baskısında görülen bazı

metin değişiklikleridir. Whinfield, seçmeleri, metni çok temiz ve okunabilir kılan, orijinal şiirle karşılıklı olarak düzyazı şeklinde, arasına serpiştirilmiş paragraf formunda açıklamalı bölümlerle tercüme eder. Bu eser, ilk ve orijinal olarak 1887 yılında Londra'da Trubner tarafından *Masnavi-i Ma'navi, the Spiritual Couplets of Maulana Jalalu-'d-Din Muhammed i Rûmî*, adıyla, ikinci baskısı da 1898'de yayınlandı. Rûmî'nin ölümünün 700. yıldönümünde 1973 yılında Octagon Pres tarafından yeni baskısı yapılır. İdris Şah'ın bir önsöz ilave ettiği 1979 baskısı 1994'de yeniden basılır. Son olarak 1996'de Whinfield'in *Masnavi*'si Tahran'da İran'daki İngilizce konuşanlar için Fars kültür mirasının bir parçası olarak yeniden basıldı. Whinfield'in çalışması Kuzey Amerika'da, Dutton kitapları arasında *Teachings of Rûmî: The Masnavi of Maulana Jalalu'd-Din Muhammed i Rûmî* (New York, 1973, 1975 vs.) başlığıyla çok yaygın olarak biliniyor.

Bu Dutton'un ilk kez yayınladığı Rûmî kitabı değildi. Wilson'un *Mesnevî*'nin ikinci cildini yayınlamasından bir sene önce, F(rederick) Hadland Davis, *The Persian Mystics: Jalalu'd-Din Rûmî* (London: John Murray, 1907 ve 1912 ve New York: Dutton, 1908 and 1909) adlı eseri Doğu ile Batı arasında hoşgörü ve anlayış oluşturmayı ve insanoğlu arasında inanca veya ırka bakmaksızın "gerçek hayırseverlik ruhunun" yeniden canlanmasını amaçlayan Doğu'nun önemli hikmetleri serisinde küçük bir kitap olarak yayınladı. Başka bir yerde Japonya ve Lafcadio Hearn hakkında yazan Davis, Rûmî'nin hayatı ve çalışmalarına, *Dîvân-ı Şems*'ten (Nicholson ve William Hastie'nin tercümeleri) ve *Mesnevî*'den (Whinfield'in tercümesi) seçtiği birbiriyle ilgili şiirlerle makul bir giriş yazar. Chicago'daki sufizm hakkındaki eski eserlerden büyük bir kısmını yayınlamış olan Şikago'da İslam ve Doğu konusunda yayınlar yapan Kazi Yayınları, 1985'te bir kez daha bastı ve Pakistan Lahor'da yayıncı Sh. Muhammed Eşref de eseri yayınladı.

Glasgow Üniversitesi İlahiyat Fakültesi profesörü ve papaz William Hestie'nin Rückert'in Almanca tercümesinin üslûbunda yazılan, Rûmî'nin "tercüme edilmiş İngilizce gazeller"nin çok güzel bir seçkisi olan *The Festival of Spring from The Divan of Jeleddin* (Glasgow: MacLehose & Sons, 1903) isimli eserinden daha önce bahsedilmişti (12 Bölüm: "19. asır Batı Düşüncesi ve İlahiyatında Rûmî). Zarif meşin ciltli bir kitap halindeki tercümeleri, Hayyam'ın Hedonizmine mistik bir panzehir olarak Hıristiyanlara takdim edildi. Hayyam'ın popülaritesini azaltmamasına rağmen, Rûmî'nin gazellerini İngilizce'de ilk kez genel okuyucuya tanıttı. İlk dönemler şiiri biçiminde ve duyarlılığının anlaşılabilir bir sonucu (ürünü) olmakla birlikte, çağdaş okuyucular bu tercümeleri yine de çok sevimli ve anlaşılabilir bulamayacaklardır. Gerçekten bu beyte benzer tercümeler, Rûmî'nin (aslında Rückert'in) gazellerinin, orada burada bile başarılı bir şekilde Farsça şiirinin özelliklerini "The Beloved All in All (her şeydeki her şey olan

Sevgili-Fîhî mâ fih)’deki nakaratlar gibi, taklit etmeyi becerebilen Hastie’yi geçebilecek bir başka İngilizce mütercimini bulamayacaklardır.

Antolojiler

Batı’dan görüldüğü kadarıyla İran şairlerinin orijinal panteonu, Hafız, Sadi, Firdevsi ve Cami’yi kapsamaktadır. 19. asrın son çeyreği itibarıyla, Edward FitzGerald’in hayrette bırakıncasına başarılı Hayyam tercümesini takip eden Jones, Goethe ve Emerson’un daha önce Hafız için yaptığı tercümelemler ile Fars şiiri, Batı’da büyük oranda güzel bir şekilde şöhret buldu. Rûmî tam olarak insanların aile ortamında yer almadıysa bile, şimdi kendi külliyyatını oluşturmaya başladı; Hayyam ve Hafız’ın çok gerisinde ve hatta Sadî ve Firdevsî’nin bile arkasında kalmasına rağmen, Rûmî Anglo-Amerikan entelektüellerinin kitaplıklarına giren antolojiler arasında kendisine yer bulabilmek için yeterli bir dereceye sahip oldu.

Belki de Rûmî ilk olarak Louisa Stuart Costello’nun *The Rose Garden of Persia* (Londan: Longman, Brown, Green & Longmans, 1845) isimli eserinde yer aldı. İlk sayfası tezhibli ve devamı da süslü sayfalarda Costello, günümüz Avrupalı akademisyenlerini esas alarak, zengin biyografik bilgiler ve akıllıca yorumlar serpiştirdi. Kitabın başlıca amacı şiir seçkisi olmakla birlikte, yazar tarafından gruplandırıldı ve güzel bir şekilde kafîye ve beyitler şeklinde tercüme edildi. Costello, Rûmî’nin Hafız’a üstünlüğünü William Jones’tan alıntılar: “Onun çalışmalarında, kendi sınıfında herhangi bir şairde olmayan eşi bulunmaz bir derinlik ve ciddiyet vardır, ona göre Hafız’ın şairlik bakımından daha düşük olduğu düşünülür.” Costello, aynı zamanda, “Mevlâ-yı Rûm”un aşk üzerine olan çalışmalarında Hafız’dan çok daha fazla irfânî olduğunun kabul edildiğini Farsça eleştirmenlerden alıntılar yaparak belirtir. Bununla birlikte Costello, Rûmî’nin bilgisi için Avrupa’da bulunabilen tercümelemlerin gövdesinin varoluşuna ve akademisyenlere güvenir, ve sonuç olarak Rûmî’ye sadece ikisi betimlemeyle bitirilmiş üç sayfa ayırır. Bayan Costello eserinde sadece iyi bir şekilde İngilizceleştirilmiş bir şiiri örnekler arasında gösterir:

*Tell me, gentle traveller, thou
Who hast wanted far and wide,
Seen the sweetest roses blow
And the brightest rivers glide,
Say, of all thine eyes have seem
Which the fairest land has been
“Lady, shall I tell thee where,
Nature seems most blest and fair,
Far above all climes beside?-*

*Tis where those we love abide:
And that little spot is best,
Which the loved one's foot hath pressed."*

Mesnevî'nin başlangıç mısraları antolojinin başlığının da ilham kaynağı olur, *The Song of the Reed and Other Pieces* (London: Trubner, 1877). Cambridge öğretim üyesi ve kaşif Edward Henry Palmer (1840-82) tarafından Farsça'dan tercüme edilen İngilizce beyitler çok çekici ve ahenklidir. Palmer, gençliğinde "Ye Hole in Ye Walle"(1860) olarak adlandırılmış eseri "neşeli, vezinli ve ilahi aşk"ı (merrie, metrical and monostical romance) (BLH 2: 521) henüz yayınlamıştı. Brown'un "hayli serbestçe tercüme edilmiş" fakat "şiirin ruhuyla dolu ve zarif" olarak tanımladığı (BLH 2: 521) Palmer'in *Mesnevî*'nin başlangıcından tercüme ettiği bu beyitlere ilaveten, Brown'un "orijinal beyitlerden daha az değerli" dediği, Hafız, Enverî, Hayyam ve Firdevsî'nin tercümeleriyle birlikte Palmer'sin antolojisinde, aynı zamanda *Mesnevî*'nin birinci cildinin başlarında yer alan dört hikaye de vardır. Palmer'in *Reed of th Song* isimli eseri şöyle başlar:

*List of the reed, that now with gentle strains
Of separation from its home complains*

*Down where the waring rushes grow
I murmured with the passing blast*

*And ever in my notes of woe
There live the echoes of the past.*

*My breast is pierced with sorrow's dart,
That I my piercing wail may raise,*

*Ah me! The lone and widowed heart
Must ever weep for bye-gone days^{*}*

İskoç Samuel Robinson (1794-1884) kendi kendine Farsça'yı öğrenmeye kalkışan William Jones'un çevirilerini ve 1823 yılında, Manchester Literary and Philosophical Society'ye Firdevsî hakkında sunulan bildiriye çok beğendi. O, diğer akademisyenlerin çalışmalarını dikkatlice okuyarak geliştirdiği Farsça'sının yetersizliğinin farkında olmasına rağmen, farklı İranlı şairlerden İngilizce'ye tercüme ettiği bazı mensur çevirilerini yayınladı; 1872'de Cami, 1873'de Nizami, 1875'te Hafız, 1876'da Sadî ve en sonunda 1882'de Rûmî. Gazetelerde bazı olumlu tenkitler aldıktan sonra ve Arap şiirinin benzer bir kitabını neşretmiş W. A. Clouston'un teşvikiyle Robinson bütün tercümelerini büyük bir ciltte (666 sayfa)

* *Mesnevî*'nin ilk cildinin ilk beş beyti (ç. n.)

topladı: *Persian Poetry for English Readers, being specimens of six of the greatest classical poets of Persia: Ferdusi, Nizami, Sadi, Jelal-ed-Din Rûmî, Hafiz, and Jami, with biographical notices and notes* (Glasgow: M'Laren, 1883); bu yayın özel dağıtım için basılmış üç yüz nüshaya sahiptir.

Robinson, Rûmî'yi Fars şairler panteonunun son üyesi olarak almasına rağmen, ona herhangi bir başka şairden çok daha az bir yer ayırdı (367-82 sayfaları arası). Robinson biyografik ve eleştirel kısa tariflerle birlikte her bölüme bir önsöz yazdı. Rûmî'ye geldiğimizde ise (onun açısından), onun hayatı hakkındaki gayet ölçülü(!) bilgi için Ousley'in *Lives of the Persian Poets* isimli eserini kaynak olarak kullanmıştır. Gerçekten o kadar ölçülü ki (!) Şemseddin⁷ hakkında herhangi bir bahis yoktur. Robinson *Mesnevî*'den üç bölüm sunar; "Tüccar ve Papağan", "Sevgililer" ve "Giriş"⁸. Şiir üslubunun haylice uygunsuz karışıklığı ve özellikle uygun cümlé diziminin olmaması, onun Farsça'yı yakından izlemeyi amaç edinmesinden doğar. İlk on sekiz beytin tercümesinde de görüldüğü gibi bu üslup saydam açıklığın avantajlarına da sahiptir:

List how that reed is tellingin its story; how it is bewailing the pangs of separation

Whilst they are cutting me away from the reed-bed, men and maidens are regretting mh fluting.

My bosom is torn to pieces with the anguish of parting, in my efforts to Express the yearnings of affection.

Every one who liveth banished from his own family will long for the day which will see them re-united

Onun eserleri, çok az sayıda basılıp sınırlı sayıda kimselere dağıtıldığı için Batıda ınış bir şekilde yayılmamakla birlikte, Rıza Şah'ın tahta geçişinin ellinci yıl dönümü ve Pehlevî sülalesinin kuruluşu kutlamalarında, uluslar arası akademisyenler komitesi, İran şahı tarafından desteklenen Pehlevi Hatırası Serisinde yeniden basılmak üzere (İran kültürü üzerine birkaç kitapla birlikte) Robinson'un tercümelerini seçti. Bu (Chicago Üniversitesinin kütüphanesindeki kopyadan hazırlanmış) tıpkıbasım Tahran'da, 1976 baharında Robinson'un tercümelerinden çok daha fazla piyasada bulunabilecek şekilde bin adet basıldı.

Boston'da edebiyatçı ve yayıncı Nathan Haskell Dole (1852-1935) Dünya edebiyatının büyük şahsiyetlerinin tercümeleri gibi çok sayıda Amerikalı yazar ve şairlerin kitaplarını saygın bir yere getirmeyi iddia edebilir . (kart oyunları üzerine bir kitap yazmaya altı yıl sonra devam eden) Belle Walker'in yardımıyla Dole, aralarında Whinfield'in *Mesnevî* tercümesinin de bulunduğu çok sayıda İranlı şairin

⁷ Şemsettin-i Tebrizî. Rûmî'nin hayatında en önemli unsurlardan biridir ve onunla olan ilişkisi bilinmeden Mevlana anlaşılmaz (ç.n.)

⁸ *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti. (ç. n.)

eserlerinden seçkilerin sunulduğu iki ciltlik eserini *Flowers from Persian Poets* (New York: Thomas Crowell, 1901) adıyla bir araya getirdi. Charles Dudley Warner'in muazzam ve cidden alkışlanacak projesi *The Library of the World's Best Literature: Ancient and Modern* (New York : Peale, 1896 ve sonraki bir çok baskısı) Columbia Üniversitesinde Indo-İraniyen dilleri profesörü A. V. W. Jackson (1862-1937) tarafından tanıtılan bir çok İranlı şairi öne çıkarır. 32. ciltte, Jackson'un kendisinin örnek olarak ilave ettiği Redhouse, Robinson ve Wilson'ın *Mesnevî* tercümesinden birkaç seçkinin yeniden sunulduğu Rûmî yer almaktadır.

Fakat 1900'lü yılların sonlarına doğru bile, Colombia profesörü Richard Gottheil iki ciltlik *Persian and Japanese Literature* (New York and London: Colonial Pres, 1900) koleksiyonu için Rûmî'den bir parça bile almadı. Rûmî; Brown, Nicholson ve Arbery gibi akademisyenlerin antolojilerinde, yüz yılın ortalarına kadar geç de olsa yer almasına rağmen, onu bir başka yazarın çalışmalarında daha Farsça beyitlerde kendisinin denediği Tahran'ın dışında bin bir güçlkle hazırladığı İngiliz ölçü ve nazım biçiminde çok kısa bölümlerin öne çıkarıldığı *Poems from the Persian* (London: Blackwell, 1948; 1950 ve 64'te yeniden basıldı) isimli bir antolojiyi hazırlayan Hindistan veya Ortadoğu'da İngiliz sömürge subaylarının sonuncusunu temsil eden Binbaşı J. C. E. Bowen'da buluruz. Bunlar onun seleflerinin Romantik ve Viktoryan tarzını silecek kadar başarılı değildi. Fakat, bizim görüşümüze göre daha da önemlisi Bowen, Rûmî'yi kendi sunduğu İran'ın klasik on iki şairinden tamamen hariç tutmasıdır!

Günümüz itibarıyla, Rûmî "Doğulu" şair kimliğini aşmaya başlamış idi ve o dünya şairleri katına adım atmıştı. William R. Alger tarafından yapılan Rûmî'nin şiirinin uyarlaması Washington Gladden tarafından yayınlanan "Death: Immortality: Heaven" başlığı altında *The World Best Poetry* (New York: Bigelow & Smith, 1904, 4: 405-6) isimli antolojide yayınlandı. Marc Van Doren *Anthology of World Poetry* (New York: Literary Guild of America, 1928) isimli – Birkaç Amerikan kuşağı için etkili bir kitap- eserinde, Nicholson'ın çevirisi olan *Divan-e Shams'ten* "A Beauty that All Night Long..." şiiriyle Rûmî ile birlikte bir çok İranlı şair hakkında bilgi verir.

Yirminci Yüzyıl Rûmî'si

Bombay'da İngilizce konuşan bir İranlı J. (Jamsetji or Jamshedji) E. Saklatwalla, 1920 ve 1930'larda İslam'a ilk giren İranlı Selmân-ı Fârisî gibi önemli İranlı şahsiyetler hakkında birkaç kitap yayınladı. Bununla birlikte onun favori konusu Avrupa'da ve (içkinin yasak olduğu dönemlerde içki kaçakçılarının koruyucu azizi olduğu) Amerika'da hala çok rağbet gören Ömer Hayyam idi. Saklatwalla'nın İran şiiriyle ilgilenmesi açıkça nükte ve hiciv vadisinde, özellikle de rubai veya dü-beytilerde toplanır. Onun Hayyam üzerine yaptığı çalışmalara ilave olarak, II. Dünya Savaşından hemen önce *The Rubaiyat-i Ba-*

ba Tahir Uryan Hamadani: A Lament (Bombay: 1939) başlıklı küçük bir kitap yayınladı. Kitapta XI. Yüzyıl halk şairi Hemedanlı Baba Tâhir'den 62 dübeyti yer alır. Bununla beraber bir de onun sayfaları arasında Rûmî'nin *Divân-ı Şems*'inden Farsça metin ve İngilizce tercümeleri olan 62 mısra gizlenmiştir.

13. bölümde Profesör Reynold A. Nicholson (1868-1945) hakkında bilgi vermemize rağmen, dikkat edilmiş olmalıydı ki onun Rûmî üzerine araştırmalarının ta kendisi olarak daha geniş bir halk kitlesine sunduğu iki küçük ciltlik eseri bazı beyitlerin tercümesini içermektedir. Nicholson, Hafız'dan (çok daha fazla uygun bir şekilde müllhem) şiirlerle birlikte kendi orijinal beyitlerinin yer aldığı *The Don and the Dervish* (London: Dent, 1911) isimli kitabında kendisini "üniversite hocası (don) derviş ve kitap kurdu" olarak tanımladı. Çok geniş bir şekilde dağıtılmamasına rağmen bu koleksiyon oldukça hoş gidecek bir şekilde kabul edildi. Nicholson'un Doğulu şiirden tercüme ettiği beyitler hakkında aşırı derecede çok iyi konuşan hocası Browne, "Ansiklopedilerin; yayınlama, tashih, verimsiz toplantılara katılmak, ve daha önce bilinen gerçekleri halka tekrar tekrar açıklamak açıkça doymazlıkla, açgözlü, sıkıcı ve zor çalışma gerçeğinden" hayıflanarak Nicholson'u daha fazla üretimden alıyordu. Günümüz yazarı, maa-lesef Browne'un hararetli görüşüyle aynı fikirde değil. Nicholson'un Viktoryan duyarlılığını yansıtan beyit tercümeleri, onun gününde modernizm edebiyatının devrimi ile birlikte kıyaslanmanın dışında idi; ve bu olgu bugün çok duygusal ve tarihsel geliyor. Browne'un *Literary History* kitabındaki kendi tercümelerinden birkaç örnek, Nicholson'un beyit tercümelerini geride bıraktı.

Nicholson'un *Rûmî, Poet and Mystic* (1950, Oneworld yayınları arasında temin edilebilir.) isimli kitabı Nicholson'un kendi zevki için ve kitaba ithaf edilmiş bir uvertür olarak yazdığı "Giriş" beytiyle başlar: "Rûmî'nin sade ve açıklamalı bir tarzda kimi karakteristik düşünceleriyle birlikte yer aldığı" için onun adına ithaf edilmiş bir kitap olarak ortaya konmuştur. Seçkilerinin büyük çoğunluğunu Nicholson bu kitap için şaşırtıcı olmayacak bir şekilde, *Mesnevî*'nin yanında *Nutuk*'lardan (*Fîhi mâ fih*) ve *Divân-ı Şems*'ten birkaç numune daha seçti. Nicholson "The Song of the Reed" (*Mesnevî*'nin ilk beyitleri), "Remembered Music", "Love the Hierophant" vs. gibi bir çok şiiri manzum tercüme etti. Diğer örnekleri ("Divine Beaty," "The Truth Within Us," "The True Sufi," vs.) çoğunluğu orijinal Farsça cümle dizimi mümkün olduğu kadar güvenilir kalan ve orijinal Farsça satır aralarının gözlemlendiği İngilizce nesir olmasına rağmen kafiyesiz on heceli bir şekilde tercüme etti.

Mesnevî'den 51 hikayenin yer aldığı Nicholson'un ilk eserlerinden *Tales of Mystic Meaning* (NiT, 1931) *Mesnevî*'nin çok ciltli akademik neşirleri arasında yayınlandı. Nicholson, uzun hikayeleri azıcık kısalttığını ve ifadesini beligleştirdiğini ve ufak değişiklikler yaptığını itiraf eder. O aynı zamanda manzum hikayelerden ikisini "The man who Flew to Hindustan" (III) kafiyesiz, "The

Paladin of Kazwin"i kafiyeli tercüme eder. Sonuncu tercümenin büyüğü diğer mensur tercümelemlerle kıyaslandığında *Mesnevî*'nin şiir biçiminde tercüme edilmesinin önemi açıkça görülür. Bir çok mütercimın sandığının aksine hiç kimse *Mesnevî*'den açıkça bir hikayeyi ve bir öğretiyi özetleyemez ve nesir olarak daha çizgisel ve sistemli biçimde yeniden düzenleyemez; yoksa bu konu dışı bir dikkat ister ve bütün, özlü ve hatırlanabilir bir biçimde sergilenmiş sessiz ritimler ve noktalanmış kafiyeler gerektiren orijinal etkisini yok edebilir.

Nicholson'un halefi olmanın yanı sıra çok tanınmış iyi bir Arap-Fars filologu olan A. J. Arberry (1905-69) Fars şiiri zevkini daha geniş bir okuyucu kitlesi ile paylaşmayı arzuladı. Sonunda Arberry çevirmen olarak, hem (Rûmî, Hayyam gibi) şairler ve sufiler üzerine kişisel bir çok çalışma yaparak, hem de Müslüman yazarların yüksek bir oranını herkesin açıkça okumasına tanıttak İslâmî edebiyat antolojilerini derleyerek, bereketli faydalar için yorulmak bilmez yeteneğini ortaya koydu. Antoloji yapma düşüncesi ister istemez seçmek ve derlemek için bir yardım gerektirdi ve Arberry, kendisinden önce Matthew Arndt gibi, halk aydını olarak görevinin en iyi şark şiirini toplamak ve mevcut tercümelemlerin örneklerini temin etmek olduğu düşüncesindeydi. Fars şiirinden beyit tercüme antolojisi, *Everyman's Library* dizisinde basılan *The Rubaiyat of Omar Khayyam and other Persian Poems*'de (London: Dent, 1954, ve sıkça baskılar) Arberry bu eser için, Sir William Jones'un *Mesnevî*'nin başlangıç beyitleriyle başlayan versiyonunu seçti ve gerçekten de Jones'un tercümesi, İngilizce'ye yapılan ilk tercüme olmasına rağmen bana şiirsel açıdan çok başarılı geliyor. Bu cilt aynı zamanda Arberry'nin tercüme ettiği birkaç Rûmî rubaisini ve Arberry'nin kendisinin bir gazeli kadar iyi Nicholson'un üç tane manzum tercümesini de ihtiva eder.

Arberry'nin *Rubaiyyat of Jalal ul-Din Rûmî*'den rubai tercümelemleri İngilizce'ye genellikle dört çift kafiyeli sekiz mısra (octuple) (Farsça metnin dört mısra ve aynı üç-dört kafiyeli (mono-rhymed) kelimenin karşıtı) olarak çevrilir. Vezinli olan bu şiirler ahenkli bir şekilde akmazlar ve daha çok basma kalıp gelme eğilimindedirler. Bundan, Arberry'nin, şair olarak tercümeleme kalkışmadığı sonucunu çıkarabiliriz, fakat öte yandan Arberry'nin *Tales from The Masnawi*'deki ve *More Tales from the Masnawi*'deki nesirleri çok faydalanılabilir özellikte olup, Nicholson'un ikmâl edilmiş akademik çalışmasından daha çok edebî ve akıcı bir metin oluştururlar. Arberry hikâyeler arasında birleştirici bir konu seçmemişti. O sadece *Mesnevî*'nin özünün eğlenceli anekdotlara dayandığını farzederek diğer mütercimleri takip etti.

"*The Mystical Poems of Rûmî*"nin iki cildine gelecek olursak, Arberry manzum tercüme etmekten vazgeçti ve Nicholson'ın didaktik tercüme üslûbunu benimsedi. Arberry'nin kendisinin açıkladığı gibi, o bu versiyonların aslında özel olmayan okuyucular için hazırlamak niyetindeydi. Bundan dolayı da tercümelemlerini "mümkün olduğu kadar kelimesi kelimesine okunabilmek için en küçük ayrın-

tısı ile birlikte” yaptı. (MPR 1: 5) Arberry’inin *The Flower*’un kelimesi kelimesine tercümesi, onun beyit tercümeleriyle karşılaştırıldığında, *Mystical Poems*’de (2: 64) sırasıyla görülen Rûmî’den “Khanak an dâm ke neshinim dar ivân man o to” ile başlayan şüirden yaptığı iki farklı tercümeden ayrıldığı görülür. (D 2214). İlgilenen okuyucular, *Classical Persian Literature* (London: Allen&Unwin, 1958, 220-1) adlı eserinde Arberry’nin iki tercümesini, Nicholson’un kiler (NiD, 153) ile karşılaştırabilirler. Arberry’nin, Nicholson’un neşrettiği Farsça metinden biraz farklı olan Firûzanfer’in yayınladığı Farsça metinlerin dışında, yine de Nicholson’u çok yakından takip etmesi dikkat çekicidir.

Arberry, *Mystical Poems*’de tercüme ettiği şüirleri konu, düşünce ve *Divan-ı Şems*’de bulunan muhtelif derecelerdeki karmaşıklık silsilesinin bir örneği olarak dikkatlice seçti. *Mystical Poems*’in ilk cildi, Rûmî’nin *Divan*’ının Firûzanfer’in edisyon-kritik ettiği Farsça metnin ilk yarısından seçilmiş 200 şüir (I, 1, 621) sunar. *Divan*’ın ikinci yarısından (1, 621-3,229) toplanmış 200 tane daha şüir içeren ikinci cilt, Arberry’nin ölümünden hemen sonra yayına hazırlandı. Arberry’nin kelimesi kelimesine dilin herhangi bir sanatçılığında yoksun alıntılmasına rağmen onlardan alaylı bir şekilde (veya belki de bu Arberry’nin kastettiği şeylerdi) esinlendi ve İngilizce’den İngilizce’ye yapılan “tercümelerin” çoğalmasına davetiye çıkardı. Amerikalı şairler, şair bozuntuları, ruhçular ve edebiyat sahtekarları tarafından yapılan Rûmî’nin günümüzde popüler çevirilerinin çoğu, orijinal anlamları için Arberry ve Nicholson’un özgün çevirilerine minnettar kalmaktadırlar.

Kaynakça

- AOE: A. J. Arberry, *Oriental Essays. Portraits of Seven Scholars* (London: George Allen & Unwin, 1960. yeni baskısı Richmond, Surrey: Curzon Pres, 1997)
- BLH: Edward Granville Browne, *A Literary History of Persia*, 4 c. (Cambridge: Cambridge University Press, 1902-24)
- D: *Divân-e Shams-e Tabrizî*, Bediüzzaman Firûzanfer neşri, Kolliyât-e Shams yâ Divân-e Kabir, 10 c. (Tahran: Tahran Univesitesi Yayınları, 1957-67). 1960’ların başında küçük boy olarak basıldı.
- MPR: Arberry, *Mystical Poems of Rûmî*, Chicago: University of Chicago Pres, 1968.
- NiD: Nicholson, *Selected Poems from the Divan Shamsi Tabriz*, Cambridge: Cambridge University Pres, 1898, 1952, 1977.
- NiT: Nicholson, *Tales of Mystic Meaning, Being Selections from the Mathnawi of Jalaleddin Rûmî*, London. Chapman&Hall, New York: Frederick Stokes, 1931.
- ScT: Annemarie Schimmel, *The Triumphant Sun: A Study of the Works of Jalaloddin Rumi*, Bibliotheca Persica, Persian Studies Series (Albany, NY: State Universitu of New York Pres, 1993)